

MEHNAT MIGRANTLARINING IJTIMOIIY DEMOGRAFIK TAHLILI

Baymurotov Erkinbay.

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti,
sotsiologiya yunalishi talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehnat migratsiyasi jarayonining ijtimoiy-demografik jihatlarini tahlil qilingan. Asosiy e'tibor mehnat migrantlarining yoshi, jinsi, ma'lumot darajasi, oilaviy holati kabi demografik ko'rsatkichlariga qaratilgan. Shuningdek, migratsiya oqibatida yuzaga keladigan ijtimoiy o'zgarishlar, hamda mehnat migrantlarining jamiyatdagi ijtimoiy integratsiyasi masalalari yoritilgan. Maqolada empirik ma'lumotlar asosida tahlil o'tkazilib, muammoga ilmiy yondashuv asosida yechimlar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: emigrantlar, demografiya, migratsiya, mehnat migratsiyasi, ijtimoiy-demografiya

Kirish: Jahonda ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishning globallasuvi dunyodagi barcha davlatlar rivojlanishiga jumladan, xalqaro migratsiyaning ahamiyati sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Dunyo miqyosida demografik o'sish, bandlik va ishchi kuchiga bo'lgan talab, migrantlar miqdorining ko'payishiga va migratsiya ko'lamining kengayishida asosiy rolni o'ynamoqda. Xalqaro mehnat tashkilotining ma'lumotlarga ko'ra, "sayyoramizda xalqaro migrantlar soni 281 million kishini ularning aksariyati mehnat muhojirlari tashkil etib, 1990 yilga nisbatan 119 millionga oshgan.¹ Bu esa, rivojlanayotgan mamlakatlarda tashqi migratsiyani demografik o'sishida va ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida migratsiyani boshqarishga xizmat qilmoqda. Xususan, axoli migratsiya jarayoni ham globallasuvi, o'z navbatida, davlatlarning inson huquqlari bo'yicha xalqaro konvensiyalarga rioya etishligiga, migrantlarning siyosiy va ijtimoiy maqomlarini saqlab qolishga, ularning mehnatga oid huquqlari qay darajada himoya qilinayotganiga va ishchi kuchiga bo'lgan talabni legal tartibga solish bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Mamlakatimizda axolining farovon yashashlari uchun mehnat qobiliyatiga ega fuqarolarni ishsizlikdan himoya qilish, yangi ish o'rinlarini yaratish, mehnat migratsiyasi sohasida xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanish, ular bilan hamkorlik qilish, yangi kasblarga qayta tayyorlash, oilaviy va xususiy tadirkorlikka keng yo'l ochib berish, aholi o'zini o'zi band qilishini ta'minlash, mehnat sharoitlarini

¹ Биекенов К., Садырова М. Элеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет. [ISBN 9965-822-10-7](https://doi.org/10.1007/978-99-53-00000-0)

yaxshilash, mehnatga munosib haq to'lash, mutaxassislik kasblari bo'yicha mos ishni topishi, qarovsiz qolgan migrant ota onalarning bolalarini qonuniy ximoyalash kabi masalasiga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Shuningdek, «Mamlakatimizda har yili 600-700 ming aholi mehnat bozoriga kirib keladi. Qariyb 200 ming kishining bandligini tashqi mehnat migratsiyasi orqali ta'minlashga to'g'ri kelmoqda². Qayerda mehnat migratsiyasi to'g'ri tashkil etilgan bo'lsa, bandlik, oilalar daromadi, malakali mutaxassislar ko'paygan».

Migratsiya - bu odamlarning turli sabablarga ko'ra yashash joyidan boshqa joyga ko'chishi³. Migratsiya odamlarning ma'lum bir hududdan tashqariga doimiy yoki vaqtinchalik yashash joyiga ko'chib o'tishi bilan sodir bo'ladi. Aholining ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik, siyosiy, diniy, harbiy va boshqa sabablarga ko'ra migratsiyasi tashkiliy(davlat va boshqa ijtimoiy tuzilmalar ishtirokida)va uyushmagan(migrantlarning o'zlari tomonidan)bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtda migratsiyaning eng muhim sababi iqtisodiy sababdir. Qozog'istonda bunga ekologik ofat zonalari bilan bog'liq sababni ham qo'shish mumkin. Odamlarning migratsiyasi qadim zamonlardan beri mavjud. Migratsiya birinchi ijtimoiy mehnat taqsimoti (cho'pon qabilalarining ajralishi) dehqonchilikning rivojlanishi, hunarmandchilikning dehqonchilikdan ajralishi, xalqlarning katta ko'chishi,buyuk geografik kashfiyotlar, sanoatning rivojlanishi (asr boshlarida) bilan bog'liq edi.19-asr). 20-asrda urushlar migratsiyaga katta ta'sir ko'rsatdi. Migratsiya insoniyat taraqqiyotida va xalqlar o'rtasida hududlarni qayta taqsimlashda muhim rol o'ynadi. Migratsiya ham doimiy aholining, ham emigrantlarning turmush darajasiga, aholining demografik va ijtimoiy tuzilishiga, joylashuviga, etnografik tarkibining o'zgarishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Doimiy yashash joyining oxirgi o'zgarishi munosabati bilan:

- qaytarilmaydigan migratsiya;
- juda uzoq vaqt davomida migratsiya bilan bog'liq vaqtinchalik migratsiya;
- yilning ma'lum bir davrida ko'chirish bilan bog'liq mavsumiy migratsiya;
- doimiy ish va boshqa joylardagi ta'lim muassasalariga borishni o'z ichiga olgan ko'chma migratsiya;

² Ubaydullayeva R., Ata-Mirzayev O., Umarova N., O'zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi, T., 2006.

³ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

- mamlakatdan boshqa joyga ko'chish, mamlakatga ko'chib o'tish shaklidagi tashqi migratsiya;

Mehnat migratsiyasining yuqoridagi tasnifiga ko'ra, mehnat migratsiyani yuzaga keltiruvchi sabablardan biri «tortish kuchi» omili (migrantlarni «jalb etuvchi, qiziqtiruvchi omil» sifatida migrantlarni qiziqishlariga qarab saralash imkonini beradi, shuningdek, aholini turli sharoitlari tufayli yashash darajasi avvalgi muhitiga nisbatan yuqori bo'lgan makonga ko'chishga sabab bo'lgan omillardan xisoblanadi), yoki turtki omillari (doimiy yashash joylarida yuzaga kelgan tabiiy yoki iqtisodiy xarakterdagi muommolar tufayli yashash imkoni yo'qligidan turtki beruvchi omil) hisoblanib, ularning almashinuvi yakuniy natijani hosil qiladi. Har ikkala omillar bir paytda xarakatlansada, ammo ratsipiet mamlakat jalb qilish omillari tufayli hal qiluvchi o'rinda ekanligi bilan ahamiyatlidir. Shu o'rinda Belarus olimi A.Fedorako mehnat migratsiyasini iqtisod bilan bog'laydi⁴. Unda mehnat muhojiri o'z mehnatini o'sha mamlakatga sotadi, o'zlari esa, ya'ni migrantlar mamlakatning tovarlarini sotib oladi. Shunday qilib, olib borilgan o'rganishlar natijasida mamlakatlarda sodir bo'layotgan har qanday migratsion jarayonlarning ijobiy tomoni. har ikkala davlatga ham iqtisodiy foyda olib keladi.

Mehnat migratsiyasini quyidagicha turlarga ajratib, tahlil qilish mumkin: Hududiy chegaralar mezoniga ko'ra mehnat migratsiyasi ikkiga ajratiladi, davlat tashqarisida (tashqi) va mamlakat ichkarisidagi (ichki) migratsiya ko'rinishida amalga oshiriladi. Shuningdek, vaqtinchalik ichki mehnat migratsiyasi bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlari uchun ob'ektiv haqiqatga aylandi. Jahonda yangi davrining o'ziga xos xususiyati sifatida yangi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi bilan bog'liqdir. O'zbekistonda ham aholi orasida o'zga davlatdan ish izlayotgan mehnat migrantlari ko'lami katta miqdorni tashkil qiladi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, vaqtinchalik mehnat qilayotgan muhojirlar hozirda qariyb 300 ming kishini tashkil etadi.

Xalqaro mehnat migratsiyasi (tashqi migratsiya) –mamlakat chegarasini kesib o'tuvchi aholi harakati tushuniladi. Unda mehnatga layoqatli aholining bir yildan ortiq muddatga bir davlatdan ikkinchi mamlakatga ko'chib ketishi bilan izohlanadi. Bunda har doim chet el ishtiroki bilan munosabatlar shakillanadi, ya'ni chet ellik ish beruvchi va mehnat muhojiri.

⁴ Bo'riyeva M. P., O'zbekistonda oila demografiyasi, T., 1997; Bo'riyeva M. R., Demografiya asoslari, T., 2001; Borisov V. A., Demografiya, M., 1999

Shu o'rinda immigratsiya va emigratsiya atamasi ham mavjud bo'lib, immigratsiya mehnatga layoqatli aholining ishlash maqsadida mamlakatga kirib kelishini bildirsa, emigratsiya – esa mamlakatdan chiqib ketishini anglatadi⁵.

Mamlakat ichida xarakatlanayotgan aholi migratsiyasi odatda vaqtincha pul topish maqsadida respublika ichkarisada xududlar aro, tumanlar aro, shaxarlar aro amalga oshiriladi. Biroq, ichki mehnat migratsiyasi, halqaro mehnat migratsiyasi kabi qonuniy ximoyalanganmagan. Shunday bo'lsada aholini xarakatlanishi mehnat bozori muommolarini hal etibgina qolmay, aholi bandligini ta'minlanishi va turmush darajasini yaxshilanishiga yordam beradi. Vaqt mezoniga ko'ra, doimiy va vaqtinchalik mehnat migratsiyasi ko'rinishida shakllanadi. Bu ko'rinish bir biridan tubdan farq qiladi. Ya'ni agar shaxs doimiy yashash va ish joyini o'zgartirgan bo'lsa, mehnat migrantini ortga qaytarib bo'lmaydi. Agar shaxslar shartnoma yoki kelishuv asosida ishlash uchun bir necha yilga mamlakat tashqarisiga chiqib ketgan bo'lsa, vaqtinchalik mehnat migratsiyasini amalga oshirgan hisoblanadi. Bu jarayon migrantni xarakatini davomiyligini cheklaydi.

Mavjud adabiyotlarda berilgan tasnifga ko'ra, vaqtinchalik mehnat migratsiyasi o'z ichiga mavsumiy, mayatnik, chegaraoldi, epizodik va tijoriy (savdo) migratsiyasini qamrab oladi. Aynan mehnat migratsiyasini faoliyatiga qarab, qisqa muddatli va uzoq muddatli (bir yildan ortiq) migratsiyani hosil qiladi. Migratsiyaning mavsumiy turi (qisqa muddatli) migratsiya hisoblanib, ya'ni ma'lum bir davrda (mavsum) ishchi kuchiga talabning ortishi uni ish bilan ta'minlanishiga imkon beradi. Migratsiyaning bu turi bir necha oyga, bir yilga yetmasdan davom etib, albatta doimiy yashash joyiga qaytib kelishi bilan kuzatiladi. Bunga misol tariqasida, muzdek musqaymoq va ichimlik sotuvchilar, animatorlar, yoz mavsumida dam oluvchilarga (kurort) xizmat qilish, shuningdek qishloq xo'jaligida ekin va o'rim-yig'im davrlarida, baliqchilikda, qurilish ishlari kabi mehnat faoliyati bilan shug'ullaniladi. Mehnat migratsiyasi da ijtimoiy demografiya juda ahamiyatga ega.

Ijtimoiy demografiya — bu demografiyaning bir tarmog'i bo'lib, aholining ijtimoiy xususiyatlari va ularning demografik jarayonlarga ta'sirini o'rganadi⁶. Ya'ni, aholining yosh, jins, oilaviy holat, ta'lim darajasi, kasb, yashash joyi kabi ko'rsatkichlari bilan birga, ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatini, hayot tarzini va

⁵ Акаев А.А. Миграция жизни населения // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-formy-i-rol-v-uluchshenii-kachestva-zhizninaseleniya> (дата обращения: 25.10.2020).

⁶ Ata-Mirzaev O., Umarova N. O'zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi. – T.: Universitet, 2006. – 95 b

jamiyatdagi o'zaro munosabatlarini tahlil qiladi. Oddiyroq qilib aytganda, ijtimoiy demografiya aholining faqat sonini emas, balki uning tarkibiy qismlarining (masalan, yosh, jins, oilaviy holat) ijtimoiy holati va ularning o'zgarishini o'rganadi.

Ijtimoiy-demografik nuqtai nazaridan tahlil qilsak muhim ahamiyatga ega, chunki u aholining tarkibiy tuzilmasiga, demografik ko'rsatkichlar dinamikasiga va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi muvozanatga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy-demografik jihatdan mehnat migratsiyasi quyidagi asosiy yo'nalishlarda tahlil qilinadi:

Yosh va jins tarkibiga ta'siri: Mehnat migratsiyasida asosan mehnatga layoqatli yoshdagi erkaklar ishtirok etadi. Bu esa manba hududlarda (ayniqsa qishloqlarda) demografik nomutanosiblikka olib kelishi mumkin — ayollar va qariyalar ulushi ortadi.

Ta'lim va kasb malakasi: Migrantlarning ijtimoiy portreti ularning ta'lim darajasi va kasbiy malakasiga bog'liq bo'lib, bu esa migratsiya oqimining qabul qiluvchi hududlar iqtisodiy va ijtimoiy tizimlariga qo'shgan hissasini belgilaydi.

Demografik dinamikaga ta'siri: Mehnat migratsiyasi tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, uzoq muddatli tashqi migratsiya natijasida tug'ilish darajasi pasayadi, oilaviy ajralish holatlari ortadi, oilaviy tuzilma o'zgaradi.

Ijtimoiy integratsiya muammolari: Migratsiya jarayoni bilan bog'liq holda, migrantlarning yangi muhitga moslashuvi, ijtimoiy normativlarga qo'shilishi va huquqiy himoyasi masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda mehnat migratsiyasi ayniqsa Rossiya Federatsiyasi, Janubiy Koreya, Turkiya va boshqa davlatlarga yo'naltirilgan⁷. Bu jarayon mamlakat iqtisodiyoti, bandlik darajasi, shuningdek, migratsiyadan qaytgan fuqarolarning re-integratsiyasi bilan bog'liq yangi ijtimoiy-demografik muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, mehnat migratsiyasi zamonaviy davrning eng muhim ijtimoiy-demografik va iqtisodiy jarayonlaridan biri hisoblanadi. Global miqyosda iqtisodiy integratsiya, mehnat bozorlarining ochiqligi va aholi sonining demografik o'sishi migratsiya jarayonlarini jadallashtirmoqda. Mehnat migratsiyasining ijtimoiy-demografik jihatdan tahlili shuni anglatadiki, u aholining yosh-jins tarkibi, ta'lim darajasi, kasbiy malakasi va oilaviy tuzilmasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa,

⁷ Imomova .N "O'zbekistonda Mehnat Migratsiyasining Ijtimoiy Transformatsiyalashuvi Jarayonlariga Ta'siri" Tosh 2024

mehnatga layoqatli yoshdagi erkaklarning ko'pchiligi migratsion jarayonlarda faol ishtirok etishi natijasida sezilarli ta'sir ko'rsatmoq da manba hududlarda demografik nomutanosiblik - ayollar va qariyalar ulushining ortishi, tug'ilish darajasining pasayishi va oilaviy barqarorlikning susayishi kuzatiladi. Shu bilan birga, migrantlarning qabul qiluvchi mamlakatlarga iqtisodiy hissa qo'shishi, ularning kasbiy malakasi va ijtimoiy integratsiyasi global mehnat bozorining muvozanatli rivojlanishiga xizmat qiladi. O'zbekiston misolida esa, mehnat migratsiyasi aholining bandligini ta'minlash, oilaviy daromadlarni oshirish hamda xalqaro tajribani o'zlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tashqi migratsiya bilan bog'liq ijtimoiy-demografik muammolar - oilaviy ajralishlar, mehnatga layoqatli aholining kamayishi, qaytgan migrantlarning ijtimoiy reintegratsiyasi kabi masalalar ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Shunday qilib, mehnat migratsiyasini ilmiy asosda boshqarish, uning ijtimoiy-demografik oqibatlarini tizimli tahlil qilish va davlat siyosati darajasida muvozanatli yondashuvni shakllantirish zarur. Bu esa aholining farovonligini ta'minlash, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish hamda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Биекенов К., Садырова М. Элеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет. [ISBN 9965-822-10-7](#)
2. Ubaydullayeva R., Ata-Mirzayev O., Umarova N., O'zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi, T., 2006.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
4. Bo'riyeva M. P., O'zbekistonda oila demografiyasi, T., 1997; Bo'riyeva M. R., Demografiya asoslari, T., 2001; Borisov V. A., Demografiya, M., 1999.
5. Акаев А.А. Миграция жизни населения // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-formy-i-rol-v-uluchshenii-kachestva-zhizninaseleniya> (дата обращения: 25.10.2020).
6. Ata-Mirzaev O., Umarova N. O'zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi. – T.: Universitet, 2006. – 95 b
7. Imomova .N “O'zbekistonda Mehnat Migratsiyasining Ijtimoiy Transformatsiyalashuvi Jarayonlariga Ta'siri” Tosh 2024